

Antoni Talar

Badania osad mezolitycznych w południowo-zachodniej części powiatu nizańskiego

W br. rozpoczęto systematyczne badania nad osadnictwem mezolitycznym w południowo-zachodniej części powiatu nizańskiego. Badania te podjęto z jednej strony pod kątem zabezpieczenia przed stałym procesem niszczenia, jakiemu ulegają stanowiska wydymowe w tym rejonie, a z drugiej strony ze względu na naukową wartość stanowisk osadniczych odkrytych w czasie ubiegłorocznych badań, o której zadecydowały takie czynniki jak: stosunkowo duże zagęszczenie, położenie w okolicach torfiastych oraz ciekawy materiał krzemienisty zebrany z ich powierzchni.

Zapoczątkowaniem tegorocznych badań było dokonanie inspekcji w czerwcu 1966 r. wspólnie z dr B. Ginterem — st. asystentem Katedry Archeologii Polski UJ w Krakowie na kilku ciekawszych obiektach w Cisowym Lesie, Gwoźdźcu i Stanach. Celem tej inspekcji była zarówno weryfikacja odkrytych stanowisk, jak też zorientowanie się w możliwościach przeprowadzenia na nich badań wykopaliskowych. W wyniku potwierdzono konieczność przeprowadzenia prac wykopaliskowych na wcześniej wytypowanych stanowiskach; stan. nr 4 w Cisowym Lesie oraz stan. nr 9 w Gwoźdźcu.

Stanowiska zweryfikowane:

1. Cisów Las, stan. nr 2 — mezolityczne. Obiekt ten jest silnie zniszczony przez wiatr. Zachowała się prawdopodobnie tylko niewielka część krzemnicy. Na jej powierzchni występował nieliczny pólśurowiec krzemienisty.

2. Cisów Las, stan. nr 3 — mezolityczne, częściowo uszkodzone. Na jego powierzchni natrafiono na nieliczny materiał krzemienisty.

3. Gwoździec, stan. nr 6 — znajduje się na wydymie zwanej „Na Skowroniu”, na której powierzchni zalegają zabytki mezolityczne. Stwierdzono, że obiekt ten jest obecnie zalesiany.

4. Stany, stan. nr 1 — dotychczas sądzono, że jest to stanowisko neolityczne. W czasie prowadzenia inspekcji natrafiono tu na niewielki zespół rdzeni i narzędzi mezolitycznych. Obiekt jest niszczone przez deflację.

5. Stany, stan. nr 3 — chronologicznie nieokreślone. Na jego powierzchni występuje nieliczny materiał krzemienisty.

6. Stany, stan. nr 4 — odkryte w 1965 roku, dostarczyło znacznej ilości materiału krzemienistego. Znaleziony podczas weryfikacji schyłkowopaleolityczny liściak trzpieniowaty pozwala

zaliczyć to stanowisko do cyklu mazowszańskie.

Oprócz wymienionych wyżej zweryfikowanych obiektów odkryto w Gwoźdźcu jedno nowe stanowisko. Znajduje się ono na wydymie zwanej „Podlesie”, około 150 m na wschód od stan. nr 9. Znaleziono tu wiór krzemienisty o nieokreślonej chronologii.

Prace wykopaliskowe rozpoczęto w lipcu br. Prowadzono je z ramienia Konserwatora Zabytków Archeologicznych Woj. Rzeszowskiego. Najpierw przebadano całkowicie stan. nr 4 w Cisowym Lesie, a następnie przystąpiono do eksploracji stan. nr 9 w Gwoźdźcu.

Cisów Las, stan. nr 4

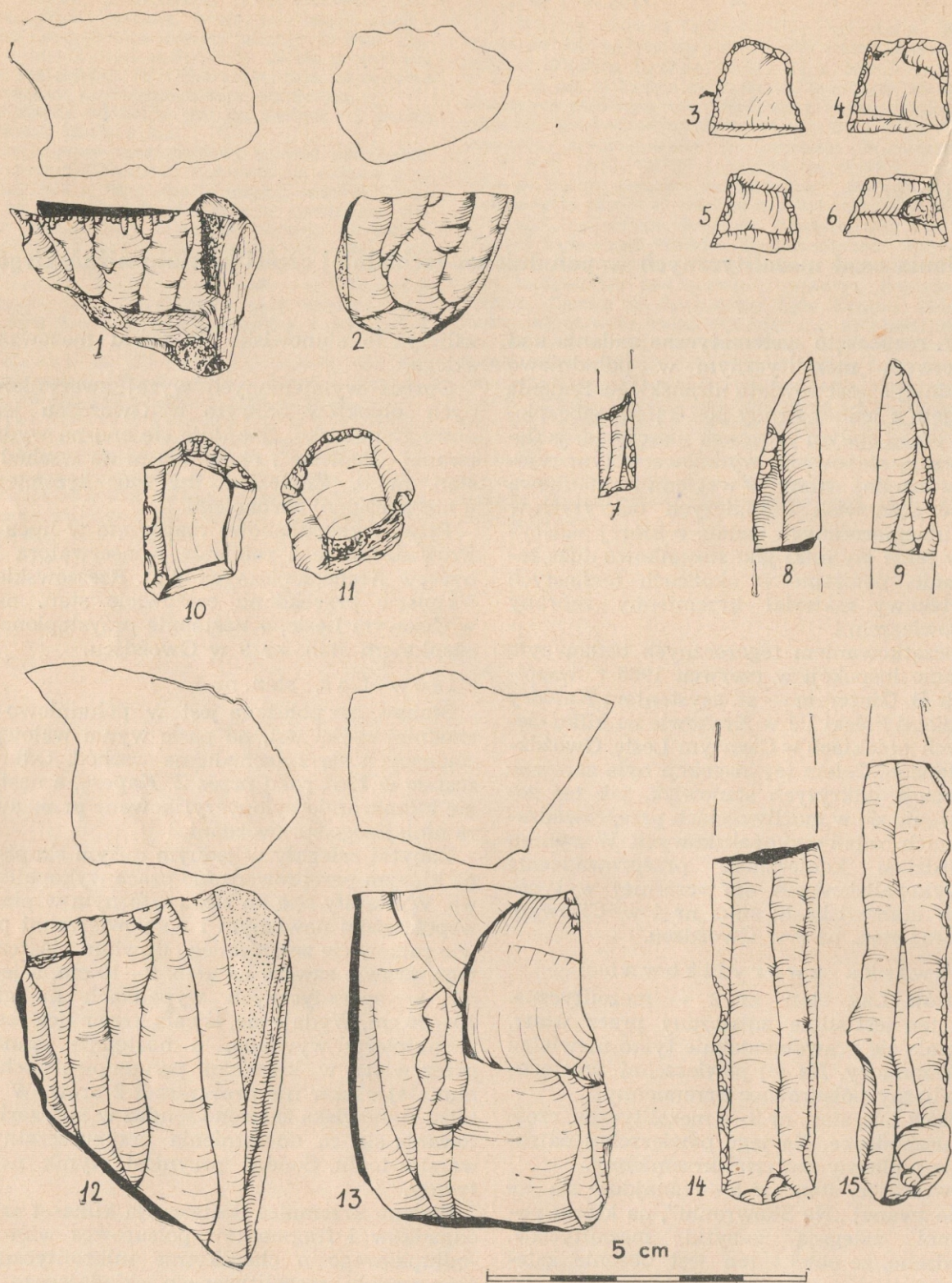
Stanowisko położone jest w południowo-zachodniej części wsi, na pasie wydym walowych ciągnących się z zachodu na wschód. Odkryte zostało w 1961 roku przez Z. Kapere, a następnie kilkakrotnie było weryfikowane przez autora niniejszego sprawozdania.

Zabytki zalegały w jednym dużym skupisku, na którym przeprowadzono prace wykopaliskowe. Wystąpiły one na złożu wtórnym w piasku współcześnie nawianym i na powierzchni prawie całkowicie zniszczonego iluwium piaszczystego, prawie zawsze na głęb. 0—10 cm, a jedynie w sporadycznych wypadkach na głęb. 10—20 cm. Wydaje się, iż cała krzemnica została najpierw wywiana, a następnie zsunięta przez wiatr w kierunku południowo-wschodnim. Jej obszar nie przekraczał 2 arów. W pobliżu stanowiska założono sondaż w celu zorientowania się co do istnienia przypuszczalnych warstw torfu. Sondaż przyniósł wynik negatywny.

Badana krzemnica dostarczyła kilkaset sztuk odpadków i fragmentów pólśurowca wiórowo-odłupkowego o charakterze mikrolitycznym oraz zespołu mezolitycznego, składającego się z 43 przedmiotów wydzielonych. Cały inwentarz wykonany jest prawie wyłącznie z surowca narzutowego, a jedynie w sporadycznych wypadkach z surowca świeciechowskiego i jurajskiego. Cechuje go silne przegrzanie i połamanie. Uzyskany w czasie badań zespół tworzą:

— rdzenie (ok. 1/3 zespołu) głównie wiórowe (tabl. I, 1, 2) i wiórowo-odłupkowe w znacznej części szczątkowe. Cechuje je znaczne wykorzystanie.

— równie liczne jak rdzenie są zbrojniki w przeważającej części trapezowate (tabl. I,



Tabl. I. Cisów Las pow. Nisko, stan. 4. 1—2 — rdzenie; 3—6 — zbrojniki trapezowate; 7 — trójkąt nierównoramienny; 8—9 — półtylczaki; 10—11 drapacze. Gwoździec pow. Nisko, stan. 9. 12—13 — rdzenie; 14—15 — zaretuszowane wióry.

3—6). Kilka z nich uformowano przy pomocy retuszu na trzech bokach (tabl. I, 3, 4). Z innych rodzajów zbrojników należy wymienić fragment smukłego, nierównoramienne trójkąta (tabl. I, 7) oraz dwu masywnych półtylczaków (tabl. I, 8, 9) nawiązujących do znanego z literatury zespołu z Janisławic¹.

— pozostałą część zespołu tworzą nieliczne drapacze (tabl. I, 10, 11), skrobacze oraz zaretuszone wióry.

W oparciu o uzyskany podczas prac wykopaliskowych materiał można datować to stanowisko na późny mezolit, na okres współczesny klimatowi atlantyckiemu. Za tym datowaniem przemawia znalezienie stosunkowo dużej ilości grocików trapezowatych, charakteryzujących najmłodsze zespoły mezolityczne. Zbrojniki te uważane są za dobry wykładnik chronologiczny².

G w o ź d z i e c, stan. nr 9

Obiekt ten położony jest w południowej części wsi na wydmy zwanej „Podlesie”, otoczonej od północy i południa podmokłymi polami. Został odkryty w 1965 roku przez autora. Z jego powierzchni zebrano wówczas dużą ilość ciekawych materiałów krzemiennych.

Tegoroczne badania ograniczyły się do przebadania południowo-wschodniej części stanowiska, którą eksplorowano w jednym wykopie (I/66) o powierzchni 132 m². Południowa część wykopu dochodziła do podnóża wydmy i dostarczyła stosunkowo niewielkiej ilości zabytków zalegających w próchnicy, osiągającej tu znaczną miąższość (ok. 40 cm). Pod próchnicą znajdowała się cienka warstwa słabego iluwium, przechodząca w poziom glejowy. Natomiast w północnej części wykopu (nie zniszczonej) stwierdzono znaczne zagęszczenie zabytków. Można tu było wyróżnić następujące poziomy zaczynając od góry:

— warstwę próchnicy z niewielką ilością materiału zabytkowego,

— białawo-szary poziom bielicy, również z niewielką ilością materiału zabytkowego,

— warstwę zorsztyniałego piasku (rudawiec), która dostarczyła największej ilości materiału krzemiennego, najczęściej pokrytego rudawą patyną,

— piasek żółto-czerwonawy (iluwium silne), w którego stropie występowała również duża ilość zabytków,

— piasek żółty i bladożółty, w którym znaleziono tylko pojedyncze okazy krzemieni,

— poziom glejowy.

Największa głębokość zalegania materiału krzemiennego nie przekraczała tu 110 cm.

W partii północnej wykopu natrafiono także na ślady owalnego paleniska o długości 160 cm i szerokości 120 cm, tworzącego soczewkowate wgłębienie w silnym iluwium do głęb. 65 cm. Po stronie wschodniej zaobserwowano znaczne zagęszczenie zabytków (wydobyto tu m. in. kilka rdzeni i tłuczek krzemienny) oraz natrafiono na liczne przepalone drobne kości³. Z paleniska zebrano tylko drobne fragmenty węgla drzewnego.

Na inwentarz wykopu złożyło się ok. 2 000 zabytków krzemiennych, w tym ok. 250 rdzeni i narzędzi. Prawie wszystkie wyroby wykonane są z surowca świeciechowskiego i zachowane na ogół dość dobrze. Przegrzanie i spękanie dotyczy jedynie egzemplarzy znalezionych na powierzchni.

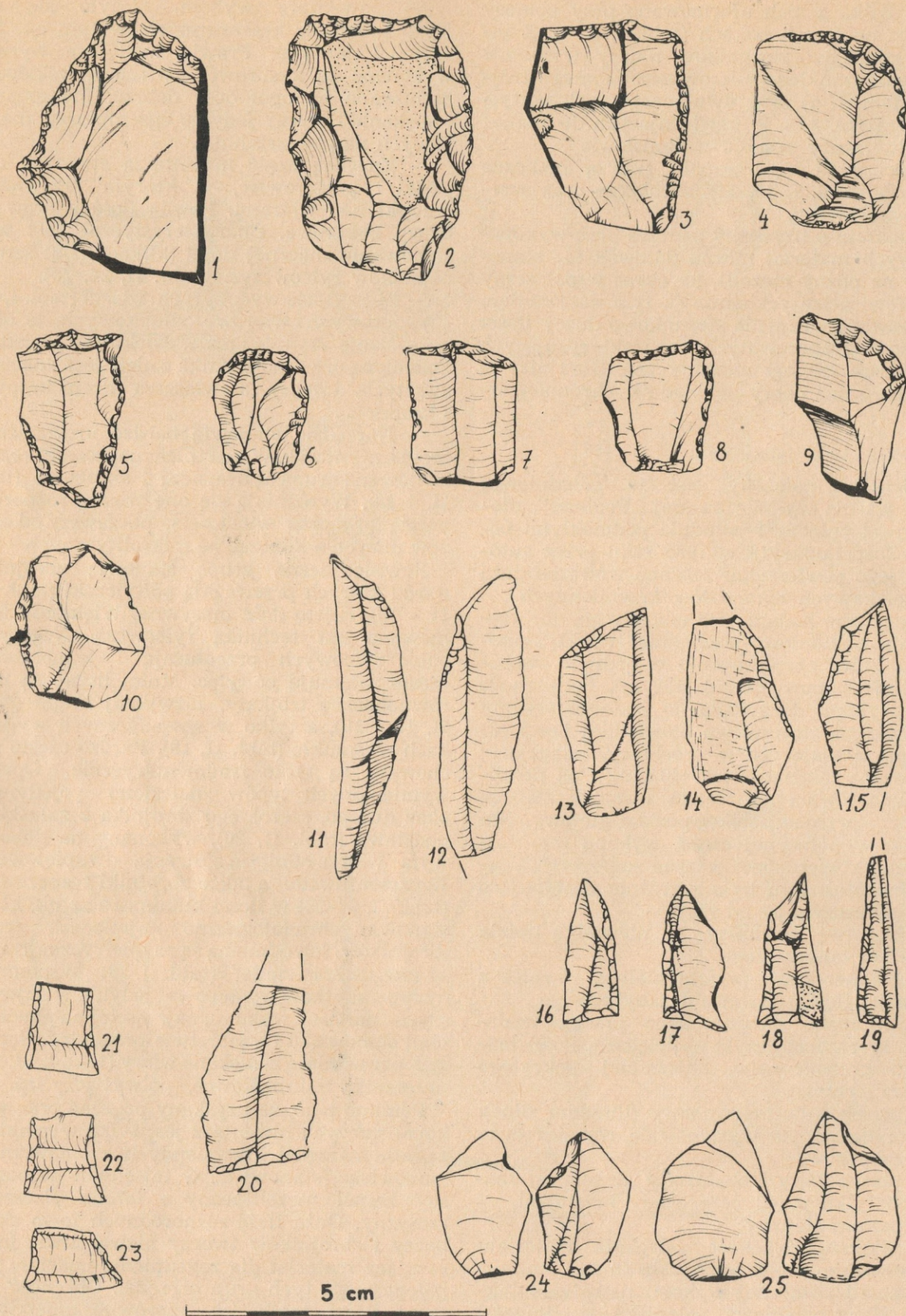
— Znaczną część inwentarza stanowią odpadki i półsurowiec, w którym przeważają odlupki nad wiórami. Pewna ilość wiórów to okazy doborowe. Charakterystyczne jest występowanie znacznej ilości (kilkadziesiąt sztuk) odpadków rylcowych (tabl. II, 24, 25).

— Kilkanaście wydobytych rdzeni (tabl. I, 12, 13) wiórowych i wiórowo-odlupkowych, to okazy głównie średnie i małe. Niektóre posiadają zmienioną orientację. Kilka z nich jest znacznie zużytych, dotyczy to zwłaszcza rdzeni krępych i krótkich.

— Narzędzia stanowią bardzo urozmaiconą część inwentarza. Wśród nich najliczniej reprezentowaną grupą są drapacze i skrobacze (tabl. II, 1-10). Wyróżniają się one wielką różnorodnością form oraz wielkością, począwszy od okazów dużych a kończąc na mikrolitycznych.

Równie liczną grupę stanowią zbrojniki, wśród których przeważają półtylczaki (tabl. II, 11 - 15), często dość masywne. Większość formowana jest techniką rylcowczą. Negatywy odbić rylcowych przedłużają i jednocześnie często załamują półtylec. Mniej liczne są nierównoboczne trójkąty, zazwyczaj krępe (tabl. II, 16 - 18), a tylko w sporadycznych wypadkach wysmukłe (tabl. II, 19). Bardzo często zachowane są tylko fragmentarycznie. Oprócz wymienionych typów znaleziono pojedynczy okaz dużego, szerokiego zbrojnika z załuską podstawą (tabl. II, 20), wykonany na doborowym wiórze odbitym z rdzenia dwupiętowego. Reprezentowane są także zbrojniki trapezowate (tabl. II, 21-23) w ilości kilkunastu sztuk, które stanowią chronologicznie najmłodszą grupę zbrojników. Ich odmianą są asymetryczne trapezy tzw. ostrza „vielle” (tabl. II, 23). Wspomniany typ zabytków występował jedynie w najwyższych partiach wykopu, najczęściej na powierzchni stanowiska i w warstwie próchnicy. Narzędzia uzupełniają załuskane wióry (tabl. I, 14, 15), obłęczniki, mikrozdławce, półwytwory itp.

Pomimo tego, że uzyskany podczas prac wykopaliskowych inwentarz jest tylko wycinkiem zespołu narzędzi krzemiennych z omawianego stanowiska, stanowi on w tej chwili najbogatszy zespół mezolityczny z terenu Rzeszowszczyzny. Duża ilość różnorodnych form skrobaczy i zbrojników tworzy niewątpliwie interesujący materiał dla zagadnienia podziału typologicznego tych grup narzędzi. Obecność pewnej ilości trójkątów nierównoramienych, trapezów, znacznej ilości skrobaczy oraz stosowanie techniki rylcowczej wskazują na dość młody wiek tego stanowiska. Analogie uzyskanego inwentarza z innymi zespołami, pozwalają ustalić jego chronologię na czasy współczesne zespołowi z Janisławic. Badany obiekt posiada duże znaczenie dla problematyki mezolitu południowo-wschodniej Polski.



Tabl. II. Gwoździec pow. Nisko, stan. 9. 1—10 — drapacze i skrobacze; 11—15 — półtylczaki; 16—19 — trójkąty nierównoramienne; 20 — zbrojnik z łuską podstawą; 21—23 — trapezy; 24—25 — odpadki rylcowe.

Przypisy:

¹ M. Chmielewska, *Grób kultury tardenuańskiej w Janisławicach, pow. Skierniewice*, Wiadomości Archeologiczne, t. XX, Warszawa 1954, s. 23-46.

² H. Więckowska, *Mezolit (w:) Materiały do prahistorii ziem polskich*, Warszawa 1964, s. 264.

³ Chciałbym w tym miejscu wyrazić wdzięczność P. doc. dr P. Sikorze za przeanalizowanie materiałów kostnych i udzielenie mi szczegółowych informacji. Według Jego wstępnej oceny są to szczątki drobnych zwierząt oraz ptaków.

Teofil Dębowski

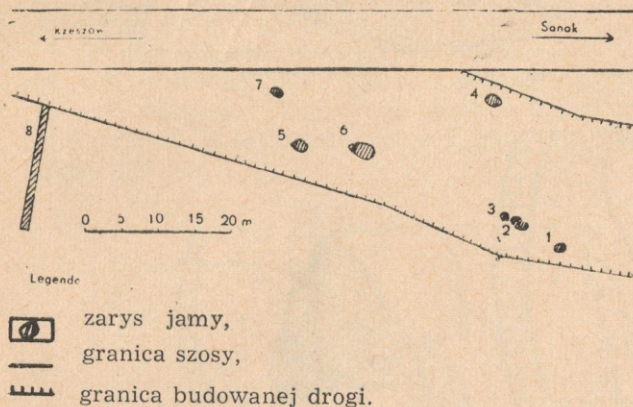
Badania ratownicze na osadzie neolitycznej w Zwięczycy pow. Rzeszów

W dniach 6—22 X 1966 roku przeprowadzono badania ratownicze na osadzie neolitycznej (stanowisko nr 4) w Zwięczycy pow. Rzeszów. Prace finansowane były przez Konserwatora Zabytków Archeologicznych Województwa Rzeszowskiego. Prowadził je autor niniejszego ar-

nym na polu ob. Pawła Grzebyka zam. w Zwięczycy, stwierdzono istnienie jamy nr 8 (Ryc. 1). Materiał z badań został złożony w Muzeum Okręgowym w Rzeszowie.

Opis materiałów

Jama 1. Zniszczona do gł. 100 cm, miała kształt koła o średnicy 160 cm, głębokość sięgała 120 cm. Wypełnisko jamy stanowiła czarna,



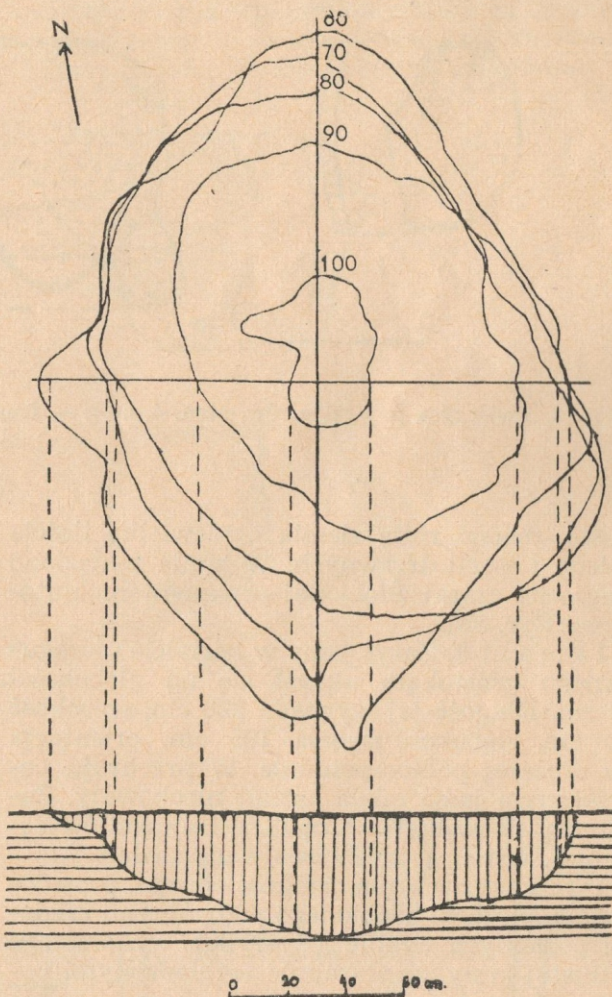
Ryc. 1. Zwięczycy pow. Rzeszów, stan. 4. Plan sytuacyjny osady neolitycznej.

tykułu pod naukowym nadzorem Kierownika Działu Archeologicznego Muzeum Okręgowego w Rzeszowie T. Aksamita, który udzielał niżej podpisanemu cennych wskazówek dotyczących metodyki pracy. Dokumentację rysunkową sporządziła J. Jaworek.

Stanowisko nr 4 w Zwięczycy pow. Rzeszów zostało odkryte wiosną 1966 roku przez K. Z. A. mgr K. Moskwę i T. Aksamita w czasie penetracji terenu, gdzie prowadzono prace ziemne związane z przebudową szosy Rzeszów — Sank. Podczas niwelacji terenu pod przyszłą drogę, spychacz odsłonił i w znacznej części zniszczył kilka jam neolitycznych. W celu zapobieżenia całkowitemu zniszczeniu obiektów, Konserwator uznał konieczność przeprowadzenia prac ratowniczo-badawczych. Podjęte badania miały za zadanie eksplorację ocalałych jam i w miarę możliwości ustalenie ich charakteru i przynależności kulturowej.

Stanowisko nr 4 w Zwięczycy położone jest na cyplu lessowym, wznoszącym się na lewym brzegu Wisłoka. Od południa cyfel opada ku niewielkiej rzeczce Lubczy, od wschodu i południowego wschodu ogranicza go dolina Wisłoka.

W toku prac wykopaliskowych zbadano 7 jam, ponadto w wykopie sondażowym wykona-



Ryc. 2. Zwięczycy pow. Rzeszów, stan. 4. Rzut poziomy i profil poprzeczny jamy nr 5.